

พระไพบรีพินาศ: การแปลงพุทธศิลป์ชวา
ตามรูปแบบพระราชนิยมในรัชกาลที่ 4
(Phra Pairee Pinas:
Adapting Javanese Buddhist Art
to the King Rama IV Style)

ศรัณย์ มะกรูดินทร์*
(Sarun Makrudin)

* อาจารย์ ดร. ประจำสาขาวิชาประวัติศาสตร์ไทย ภาควิชาศิลปะประจำ
ชาติ วิทยาลัยเพาะช่าง มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลรัตนโกสินทร์
(Lecturer Dr. in Thai Sculpture, Thai Traditional Art Department,
Poh-Chang Academy of Arts, Rajamangala University of
Technology Rattanakosin).

Received: January 29, 2022
Revised: March 23, 2022
Accepted: May 6, 2022

บทความวิจัย
-
วิชาการ

บทคัดย่อ

พระไพบีชนีาศเป็นพระพุทธรูปสำคัญของวัดบวรนิเวศวิหารที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงได้รับการทูลเกล้าฯ ถวายมาตั้งแต่เมื่อครั้งยังทรงพระผนวชครองวัดบวรนิเวศวิหาร พระพุทธรูปองค์นี้มีรูปแบบเหมือนกับพระพุทธรูปที่จังหวัดกลาสัน เมืองกลาเดน เกาะชวา ประเทศอินโดนีเซีย ในรูปแบบศิลปะชวาภาคกลางตอนปลาย

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดพระพุทธรูปองค์นี้ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานนามว่า “พระไพบีชนีาศ” ตามพุทธรูปที่ทรงเชื่อว่าช่วยให้พระองค์ทรงแคล้วคลาดจากอริราชศัตรู ทั้งยังได้มีการดัดแปลงพุทธลักษณะของพระไพบีชนีาศให้ต้องตามแบบพระราชนิยมในพระองค์อีกด้วย

คำสำคัญ: พระพุทธรูป, พระไพบีชนีาศ, ศิลปะชวา, พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, วัดบวรนิเวศวิหาร

ABSTRACT

Phra Pairee Pinas is a significant Buddha statue at Wat Bowonniwet Vihara, Bangkok received by His Majesty King Mongkut (Rama IV) when Rama IV was abbot of the temple. In style, it resembles Dhyani Buddha statues at Candi Kalasan, Klaten, Java, Indonesia, of the late Central Java era (from the eighth to ninth century CE).

As a sign of respect, the name Phra Pairee Pinas was bestowed to convey Buddhist virtues that help vanquish enemies, and the artistic design adapted to the style of the era of Rama IV.

Keywords: Buddha statue, Phra Pairee Pinas, Javanese art, King Rama IV, Wat Bowonniwet Vihara

บทนำ

พระไพรีพินาศนับเป็นพระพุทธรูปสำคัญองค์หนึ่งของวัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งในปัจจุบันมีการจำลองเป็นพระบูชาและพระเครื่องจำนวนมากมายหลายรุ่นไม่น้อยไปกว่าพระพุทธรูปชินสีห์ที่เป็นพระพุทธรูปประธานภายในพระอุโบสถ แม้พระไพรีพินาศนี้จะเป็นที่เคารพศรัทธาของพุทธศาสนิกชน แต่ก็มีประวัติความเป็นมาที่ค่อนข้างเลือนราง ดังปรากฏหลักฐานเมื่อครั้งที่สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ครองวัด ขณะยังดำรงสมณศักดิ์ที่สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ ยังเคยทรงถามถึงที่มาของพระพุทธรูปองค์นี้กับสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

ต่อมาในพุทธศักราช 2550 ในคราวที่มีการบูรณปฏิสังขรณ์พระเจดีย์ครั้งใหญ่ ครั้งนั้นได้มีการลอกและปิดทองพระไพรีพินาศที่ประดิษฐานอยู่ภายในเก๋งบนลานประทักษิณพระเจดีย์วัดบวรนิเวศวิหารขึ้นบน พบว่า พระไพรีพินาศนี้ได้ถูกดัดแปลงด้วยการหล่อพระรัศมีโลหะครอบบนอุษณิষะเดิม จึงมีความเป็นไปได้ว่าเป็นการแก้ไขพุทธลักษณะเดิมที่มีมาในพุทธศิลป์แบบขวา ให้สอดคล้องกับคติมหาบุรุษลักษณะตามคติความเชื่อที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสอบทานกับในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา จนเกิดเป็นแนวทางการแก้ไขพระพุทธรูปเดิมให้ต้องตามพระราชนิยมของพระองค์เอง

ความเป็นมาของพระไพรีพินาศ

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงระบุว่า พระไพรีพินาศนี้เป็นพระพุทธรูปศิลาขนาดย่อม หน้าตัก 1 คืบ 4 นิ้ว สูงตลอดพระรัศมี 1 ศอก มีเศียรไม่ถึงนิ้ว ประดิษฐานอยู่ในเก๋งบนลานประทักษิณด้านทิศเหนือของพระเจดีย์วัดบวรนิเวศวิหาร (Vajiranavavarorasa, H.R.H. Prince & Rajanubhab, H.R.H. Prince 1961: 28)

ทั้งยังปรากฏความว่า พระไพรีพินาศนี้มีส่วนสำคัญในการพระราชกุศลผ่องแผ้วไพรี ซึ่งเป็นการพระราชกุศลที่จัดขึ้นอันมีเหตุมาจากเมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแคล้วคลาดจากภัยอันตรายต่าง ๆ นานา นับแต่คราวเปลี่ยนแผ่นดินเมื่อครั้งสิ้นรัชกาลที่ 2 พระองค์ซึ่งอยู่ในสถานะรัชทายาทจำเป็นต้องระวัง

รักษาพระองค์มาตลอดรัชสมัยต่อมา แต่กระนั้นก็ยังถูกพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวง
รักษัรณเรศ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าอาภรณ์ ปองร้ายพระองค์
ตลอดจนพระสงฆ์ในคณะธรรมยุติกนิกายมาตลอดรัชกาล (See Praphanphong,
H.R.H. Prince 2013: 103 - 104) จนใน พ.ศ. 2391 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวง
รักษัรณเรศ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าอาภรณ์ ทรงกระทำความผิดต้องโทษทั้ง
2 พระองค์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ถอด
พระยศกรมหลวงรักษัรณเรศเป็นหม่อมไกรสร แล้วนำไปสำเร็จโทษด้วยท่อนจันทน์
ส่วนสมเด็จพระเจ้าฟ้าอาภรณ์ที่ทรงถูกสงสัยว่าสมรู้ร่วมคิดในการนั้นด้วยก็ถูกคุมขัง แต่
สิ้นพระชนม์ด้วยอหิวาตกโรคไปก่อนทรงชำระคดีในปีเดียวกันนั้น ซึ่งเป็นปีเดียวกับที่
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งยังทรงครองวัดบวรนิเวศวิหาร ทรง
ได้รับพระไพบรียาองค์นี้มาเมื่อ พ.ศ. 2391 นั้นเอง ดังความในพระนิพนธ์เรื่อง
“ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร” ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส
ตอนหนึ่งว่า

“...การพระราชกุศลส่วนพระองค์ (รัชกาลที่ 4) แลของ
ข้างใน เช่นสลากัดต์ แลเลี้ยงขนมเบี๊ยะ ได้ทรงทำที่วัด
นี้ ที่เป็นการในวัง ก็นิมนตร์พระสงฆ์วัดนี้เข้าไป ได้ทรง
บำเพ็ญพระราชกุศลเป็นการใหญ่คราวหนึ่ง เรียกว่า
งานผ่องพันไฟรี ในรัชกาลที่ 2 พระองค์ตั้งอยู่ในฐาน
ที่จะทรงเลือกเป็นรัชทายาทพระองค์หนึ่งดังกล่าวแล้ว
มาถึงรัชกาลที่ 3 จึงตกอยู่ในฐานต้องระวังพระองค์
ทั้งมีผู้จ้านงจะทำความเสียใส่อยู่ด้วยจนถึงออกนอก
หน้า แต่หากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
พระเมตตาอยู่ จึงทรงรักษาสวัสดิภาพมาได้ ครั้นเมื่อ
สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสถียรครดแล้ว
ไม่ได้ทรงตั้งกรมพระราชวังบวรสถานมงคลอีก เปนเหตุ
ให้พระราชวงศ์บางพระองค์ผู้บำเพ็ญเพื่อราชสมบัติคิด
ปองร้ายแก่พระองค์ตลอดถึงบริษัท แม้พระบาทสมเด็จพระ
นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแสดงพระราโชบายให้ทราบ

โดยนัยว่า พระองค์จักเป็นรัชทายาทดังกล่าวแล้ว ก็
ยังไม่แน่ว่าจักพ้นอันตรายต่อเมื่อได้เสด็จเถลิงถวัลยราช
สมบัติแล้ว จึงเป็นอันหมายได้แน่ พระราชกุศลฉลอง
สวัสดิภาพนั้น จึงเรียกว่าการผ่องพันไพร่ ภารนี้ได้ทรง
ทำที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ที่วัดนี้ ที่วัดบรมนิวาส
ผลัดวันกัน รวมเป็น 3 วัน มีสวดมนต์เลี้ยงพระแล
เทศนา ทรงถวายไตรแพรแลบาตรกับสมณบริวารอื่น
แก่พระสงฆ์ศิษย์หลวงเดิม มีจำนวน 300 รูป อนุমান
ตามหมายรับสั่ง ปีฉลู จ.ศ. 1215 เรื่องเสด็จถวายไตร
พระสงฆ์วัดบวรนิเวศ 120 รูป แล้วออกพลับพลา เมื่อ
ปลาย พ.ศ. 2396 พระไพรีพินาศ ใคร่ครวญตาม
พระนาม น่าจะได้เชิญประดิษฐานไว้ในเก๋งน้อยที่
สร้างใหม่ ณะทักษิณชั้นบนแห่งพระเจดีย์ในครั้งนั้น
เว้นไว้แต่จักได้ประดิษฐานไว้แล้วในครั้งยังทรงผนวช
เมื่อ พ.ศ. 2391 ที่เปนคราวล้นเลื่อนสัตรครั้งแรกฯ”

(Vajirananavarorasa, H.R.H. Prince &
Rajanubhab, H.R.H. Prince 1961: 41 - 42)

พระไพรีพินาศนี้ แม้จะมีความสำคัญดังปรากฏการตั้งนามเรียกขาน
พระพุทธรูปสำคัญองค์นี้ ดังเป็นที่รับรู้กันอยู่ทั่วไป หากแต่ประวัติความเป็นมาของ
พระพุทธรูปนั้นกลับไม่เป็นที่รับรู้กันโดยทั่วไป แม้แต่สมเด็จพระสังฆราชเจ้า
กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหารองค์ที่ 4 เมื่อครั้งครองวัดและยัง
ดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ ก็ยังไม่ทรงทราบประวัติความเป็นมา จึง
ทรงถามประวัติของพระพุทธรูปองค์นี้มายังสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรม
พระยานริศรานุวัดติวงศ์ ดังในลายพระหัตถ์สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติ
วงศ์ ทรงมีถึงสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ลงวันที่
5 มีนาคม พ.ศ. 2477 ความตอนหนึ่งว่า

“...สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ตั้งปัญหาถามเกล้า
กระหม่อมว่าพระไพรีพินาศนั้นเป็นพระอะไร มาแต่
ไหน ทำไมจึงมาอยู่วัดบวรนิเวศ เหตุใดจึงมีชื่อว่าไพรี
พินาศ เกล้ากระหม่อมทงายท้อม ไม่สามารถตอบได้
อยากรู้เหมือนกันเคยทูลถามฝ่าพระบาทก็ไม่ทรงทราบ
เหมือนกัน หันไปหันมาเห็นกรมหมื่นพงศา จีงลองจด
เข้าทูลถามดู ตรัสบอกว่าใครก็ทรงจำชื่อไม่ได้เสียแล้ว
เป็นผู้นำมาถวายทูลกระหม่อมเมื่อยังทรงผนวชอยู่ เป็น
เวลาติดต่อกับที่หม่อมไกรสรถูกสำเร็จโทษ จึงโปรดตั้ง
พระนามว่าพระไพรีพินาศ เกล้ากระหม่อมเห็นเค้า
ความเข้าที่หนักหนา ทูลถามว่าทรงทราบมาแต่ไหน
ตรัสว่าเสด็จอุปัชฌาย์ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรม
พระยาปวเรศวริยาลงกรณ์) เล่า”

(Nuwattiwong, H.R.H. Prince & Rajanubhab,
H.R.H. Prince 1961: 68 - 69)

ในการนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงมีลาย
พระหัตถ์ตอบลงวันที่ 10 มีนาคม พ.ศ. 2477 ที่ว่า

“...หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ 5 ขอทูล
สนองความเรื่องพระพุทธรูปไพรีพินาศที่อยู่วัดบวรนิเวศ
หม่อมฉันได้ไปพิจารณาดูองค์พระพุทธรูปนั้น เปนพระ
พุทธรูปศิลาแบบมหายานปางนั่งประทานอภัย คือ
เหมือนพระมารวิชัยแต่ทงายพระหัตถ์ขวา หม่อมฉัน
เคยพบเรื่องในประกาศพระราชพิธีจร ว่าทูลกระหม่อม
(รัชกาลที่ 4) ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล “ผ่องพันไพรี”
เมื่อปีฉลู พ.ศ. 2396 (ปีที่สมเด็จพระพุฒเจ้าหลวง
เสด็จสมภพ) ความในประกาศนั้นกับพระนาม
พระพุทธรูป บ่งชัดว่าบำเพ็ญพระราชกุศลด้วยพันภัย

จากหม่อมไกรสร พระพุทธรูปองค์นี้ทุลกระหม่อม
เห็นจะทรงได้ไว้แต่ยังทรงผนวช ใกล้เคียง ๆ กับเวลา
กำจัดหม่อมไกรสร จึงทรงถือเป็นนิมิตร เดิมเห็นจะ
เอาไว้ที่อื่น ที่โปรดฯ ให้สร้างเก๋งประดิษฐาน
พระพุทธรูปองค์นั้นไว้ที่พระเจดีย์วัดบวรนิเวศ เห็น
จะเป็นตอนปลายรัชกาลที่ 4 หม่อมฉันนึกจำได้เป็น
เงา ๆ ว่าเมื่อหม่อมฉันบวชเณร เก๋งนั้นยังไม่แล้ว
ท่านก็เสด็จประทับอยู่วัดนั้น เมื่อทรงผนวช จะทรง
จำได้บ้างดอกกระมัง แต่พระพุทธรูปองค์นี้จะมีใคร
ถวายหรือจะทรงได้มาจากไหนไม่ทราบ...”

(Nuwattiwong, H.R.H. Prince &
Rajanubhab, H.R.H. Prince 1961: 72 -73)

ซึ่งในประเด็นนี้ หากพิจารณาจากรูปแบบและการตกแต่งเก๋งพระไพรีพินาศ
จักพบว่า ภายในมีการตกแต่งด้วยงานปูนปั้นแสดงเหตุการณ์พุทธประวัติตอนถวาย
พระเพลิงพุทธสรีระ ซึ่งคติอัฐภูมิบูชาเป็นธรรมเนียมพระบาทสมเด็จพระจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริให้มีขึ้นเมื่อครั้งทรงครองวัดบวรนิเวศวิหารแห่งนี้
จึงมีความเป็นไปได้ว่า เก๋งไพรีพินาศนี้คงสร้างขึ้นมาตั้งแต่เมื่อ พ.ศ. 2391 หากแต่ใน
ส่วนความทรงจำของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพนั้น สันนิษฐานว่าเป็น
การบูรณะพระเจดีย์ในคราวเดียวกับที่มีการสร้างประติมากรรมรูปสลัต์หล่อสำริด
ประกอบด้วย ช้าง ม้า นก และสิงห์ เมื่อ พ.ศ. 2409 จนมาแล้วเสร็จภายหลังจากที่
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงผนวชเป็นสามเณร เมื่อ พ.ศ. 2418

ในส่วนของพระไพรีพินาศ (ภาพที่ 1) นั้นจากพุทธลักษณะ พบว่า เป็น
พระพุทธรูปในคติพระธยานิพุทธของมหายาน ดังปรากฏมุทราหรือท่าทางการ
แสดงพระหัตถ์ในลักษณะวรทมุทรา หรือท่าประทานพร จึงเป็นพระรัตนสัมภวะ
พระธยานิพุทธะประจำทิศใต้ ในศิลปะชาวภาคกลาง ราวพุทธศตวรรษที่ 14
โดยเฉพาะเมื่อมีการบูรณะพระเจดีย์วัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อ พ.ศ. 2550 ครั้งนั้นได้มี
การลอกทอง พระไพรีพินาศออกแล้วพบว่า พระพุทธรูปองค์นี้สลักขึ้นจากหินภูเขา

ไปตามรูปแบบที่พบในเกาะชวา

พระไพรีพินาศมีพุทธลักษณะสำคัญ ประกอบไปด้วย พระพักตร์กลม พระเนตร เหลือบลงต่ำ พระนาสิกโด่งเป็นสัน พระโอษฐ์เล็ก มุมพระโอษฐ์เข้ดขึ้นเล็กน้อย พระกรรณยาว ขมวดพระเกศาเป็นก้นหอยขนาดใหญ่ มีพระรัศมีเปลวสำริดครอบ อุษณิษะขนาดใหญ่ มีแผ่นประภามณฑลเรียบทรงกลีบบัวหลังพระเศียร พระศอเป็น ปล้อง ครองจีวรห่มเฉียง มีชายจีวรสั้นอยู่เหนือพระถัน มีขอบจีวรพาดผ่านข้อพระกร ซ้าย ประทับนั่งขัดสมาธิเพชร (วชิราสนะ) เหนือฐานที่ประดับกลีบบัวคว่ำหางายและมี เกสรบัวประกอบ

ภาพที่ 1 พระไพรีพินาศ

หากพิจารณาจากรูปแบบของพระไพรีพินาศแล้วนั้น มีพุทธลักษณะเหมือนกับกลุ่มพระธยานิพุทธศิลา ที่สร้างขึ้นประดิษฐานรอบจันทิทางพุทธศาสนาที่สร้างขึ้นในศิลปะชวาภาคกลางตอนปลาย ราชวงศ์ไศเลนทร์ ราวพุทธศตวรรษที่ 15 - 16 ซึ่งพระธยานิพุทธที่สร้างขึ้นประดิษฐานในจันทิแต่ละแห่งนั้น พบว่า มีอัตลักษณ์แตกต่างกันออกไปในข้อปลีกย่อย ดังนี้

1. จันทิเพลาสัน (Candi Plaosan) พบร่องรอยการเซาะขุ้มจระนำเพื่อประดิษฐานพระธยานิพุทธบนชั้นวิมาน หรือชั้นหลังคา หากแต่พระธยานิพุทธทั้งหมดนั้นถูกนำมาเก็บรวบรวมไว้ในคลังใกล้เทวสถาน (ภาพที่ 2) เอกลักษณ์สำคัญของพระธยานิพุทธจากแห่งนี้คือ การทำแผ่นประภาวลิเบื้องหลังพระปฤษฎางค์คลุมยาวลงมาจดฐานบัว

ภาพที่ 2 พระธยานิพุทธที่จันทิเพลาสัน เมืองกลาเตน เกาะชวา ประเทศอินโดนีเซีย

2. จันทิบุพราห์ (Candi Bubrah) ยังมีการพบพระธยานิพุทธประดับอยู่ภายในซุ้มจระนำของชั้นเรือนธาตุ (ภาพที่ 3) จากลักษณะของซุ้มจระนำที่มีขนาดยาว ทำให้พระธยานิพุทธที่พบในจันทิแห่งนี้มีการทำฐานสูงในรูปแบบของฐานบัวมีลักษณะก้าน ใบ และดอกบัวผุดขึ้นจากนารองรับฐานบัวไว้ ด้านหลังพระพุทธรูปมีแผ่นประภาณตลรูปกลีบบัว ที่มีการเจาะรูตรงด้านใน

ภาพที่ 3

พระรัตนลัมภะ พระธยานิพุทธ
ประจำทิศใต้ ประดิษฐานภายในซุ้ม
จระนำของชั้นเรือนธาตุจันทิบุพราห์
เมืองกลาเตน เกาะชวา ประเทศ
อินโดนีเซีย

3. จันทิเซวู (Candi Sewu) ไม่ปรากฏร่องรอยการเจาะซุ้มจระนำเพื่อพระธยานิพุทธ หากแต่รอบจันทิประธาน มีการสร้างจันทิขนาดเล็กจำนวนมาก ซึ่งภายในจันทิบางหลังปรากฏพระธยานิพุทธที่ไม่มีแผ่นประภาณตลเบื้องหลัง (ภาพที่ 4) นอกจากนี้ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ จاکาร์ตา มีการจัดแสดงพระพุทธรูปที่ระบุ

ว่ามีที่มาจากจันท์แห่งนี้ (ภาพที่ 5) พระพุทธรูปมีลักษณะทำแผ่นประภาวลีเบื้องหลัง พระปฤษฎางค์คลุมยาวลงมาจรดฐานบัวเช่นเดียวกับที่พบที่จันท์เพลาสัน

ภาพที่ 4 พระธยานิพุทธรูปแบบไม่มีแผ่นประภาวณทล ที่จันท์เชว เมืองกลาเดน เกาะชวา ประเทศอินโดนีเซีย

ภาพที่ 5

พระธยานิพุทธรูปแบบมีแผ่นประภาวณทล
ที่จันท์เชว เมืองกลาเดน เกาะชวา
ประเทศอินโดนีเซีย

(Source: Bhikkhu 2015)

4. จันทิกะลาสัน (Candi Kalasan) ยังมีการพบพระธยานิพุทธประทับอยู่ภายในซุ้มจระนำประดับบนชั้นวิมาน หรือชั้นหลังคาของจันทิ (ภาพที่ 6 และ 7) ทั้งยังปรากฏในภาพถ่ายเก่าของรัฐบาลเนเธอร์แลนด์อินเดีย (The Governor General of Netherland India) ซึ่งปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ที่มหาวิทยาลัยไลเดน (Leiden University) ประเทศเนเธอร์แลนด์ พบว่า พระธยานิพุทธของจันทิกะลาสันนั้นมีเอกลักษณ์สำคัญที่มีความสอดคล้องกับพระโพธิ์พินาศคือ แผ่นประภามณฑลทรงกลีบบัวหลังพระเศียรที่ทำเป็นก้านสอยยาวมาจรฐานบัวด้านหลัง

ภาพที่ 6 พระรัตนสัมภวะ พระธยานิพุทธประจำทิศใต้ ประดิษฐานภายในซุ้มจระนำของชั้นวิมานจันทิกะลาสัน เมืองกลาเตน เกาะชวา ประเทศอินโดนีเซีย

ภาพที่ 7 ซุ้มจระนำประดิษฐานพระพุทธรูปบนชั้นวิมานจันทิกะลาสัน

ดังนั้น จากรูปแบบและขนาดของพระไพรีพินาศเมื่อเปรียบเทียบกับพระธยานิพุทธที่พบ ณ จันทิแห่งต่าง ๆ จึงมีความเป็นไปได้ว่า พระไพรีพินาศนั้นเป็นพระพุทธรูปที่เชิญมาจากจันทิกะลาสัน ด้วยมีพุทธลักษณะต้องตรงกัน ประกอบด้วย พระพักตร์กลม พระขนงโค้ง พระเนตรเหลือบลงต่ำ พระนาสิกโด่งเป็นสัน พระโอษฐ์เล็ก มุมพระโอษฐ์เข้ดขึ้นเล็กน้อย พระกรณยาว ขมวดพระเกศาเป็นก้นหอยขนาดใหญ่ อุษณีสะขนาดใหญ่ มีแผ่นประภามณฑลทรงกลีบบัวหลังพระเศียร พระศอเป็นปล้อง ครองจีวรห่มเฉียง มีชายจีวรสั้น อยู่เหนือพระถัน มีขอบจีวรพาดผ่านข้อพระกรซ้าย ประทับนั่งขัดสมาธิเพชร (วัชรसनะ) เหนือฐานที่ประดับกลีบบัวคว่ำหงายและมีเกสรบัวประกอบ

อีกทั้งยังปรากฏในภาพถ่ายเก่าในสมัยที่รัฐบาลเนเธอร์แลนด์อินเดียเคยปกครองอยู่ย่อมเป็นเครื่องแสดงว่าพระพุทธรูปที่เคยประดิษฐาน ณ จันทิกะลาสนั้นนั้น ได้ถูกย้ายลงมาจากยอดของจันทิ พระธยานิพุทธองค์ที่สมบูรณ์ยังได้รับการอัญเชิญไปเก็บรักษาไว้ในสถานที่ต่าง ๆ นับแต่ครั้งที่เจ้าพนักงานของรัฐบาลเนเธอร์แลนด์อินเดียได้มีการอัญเชิญพระธยานิพุทธ 4 องค์ ประกอบไปด้วย พระรัตนสัมภวะ 2 องค์ พระอมิตาภะ 1 องค์ และพระอโฆฬสิทธิ 1 องค์ ไปเก็บสะสมไว้ ณ คลุหาสน์ที่เมืองปัตตาเวีย (ปัจจุบันคือ กรุงจาการ์ตา) ปัจจุบันคือวัดจินทางตอนเหนือของกรุงจาการ์ตา และพระธยานิพุทธอีกองค์หนึ่ง คือ พระอมิตาภะได้ถูกอัญเชิญไปไว้ที่อัมสเตอร์ดัม ประเทศเนเธอร์แลนด์ (Jordaan 1998: 174) จึงมีความเป็นไปได้ว่าพระธยานิพุทธอีกองค์หนึ่ง คือ พระรัตนสัมภวะนั้นได้ถูกนำมาถวายเป็นบรรณาการแด่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อครั้งยังทรงพระผนวช

หากแต่พระไพรีพินาศกับพระธยานิพุทธที่พบที่จันทิกะลาสนั้นยังมีความแตกต่างสำคัญประการหนึ่งคือ พระไพรีพินาศมีการทำพระรัศมีโลหะครอบบุษบิษะพระพุทธรูปในศิลปะชวาภาคกลาง ด้วยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีรูปแบบในการสร้างพระพุทธรูปให้ต้องตามมหาบุรุษลักษณะที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพุทธศาสนา จนกล่าวกันว่าเป็นรูปแบบพระราชนิยมในรัชสมัยของพระองค์

พุทธศิลป์ตามแบบพระราชนิยมในรัชกาลที่ 4

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นับแต่ยังทรงพระผนวชเมื่อครั้งยังดำรงพระอิสริยยศที่สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎสมมติเทววงศ์ ในพรรษาที่ 7 เมื่อครั้งยังประทับอยู่ ณ วัดสมอราย (ปัจจุบันคือ วัดราชาธิวาสวิหาร) ครั้งนั้นพระองค์ได้ทรงศึกษาพระธรรมวินัย โดยเฉพาะในส่วนของพระพุทธปฏิมา พระองค์โปรดให้ขุนอินทรพิณิจ เจ้ากรมช่างหล่อ จัดสร้างพระพุทธรูปขึ้นองค์หนึ่งนับแต่ พ.ศ. 2373 ปรากฏพระนามว่า “พระสัมพุทธพรรณี” (Variyalongkorn, H.R.H. Prince 1991: 8)

พระสัมพุทธพรรณี (ภาพที่ 8) นี้เป็นพระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิราบ ครองจีวรห่มเฉียง ลักษณะของจีวรเป็นริ้วเสมือนจริง เหนือพระเศียรทำเป็นพระรัศมีเปลว ไม่มีบุษบิษะหรือพระเกตุมาลา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง

เรียกพระพุทธรูปในลักษณะนี้ว่า “พระรูปอย่างใหม่ตามพระราชอัธยาไศรย” (Chula longkorn, His Majesty King 1908: 52)

ภาพที่ 8 พระสัมพุทธพรณี

ลักษณะที่สำคัญประการหนึ่ง ซึ่งเป็นแบบแผนของพระราชนิยมในรัชกาลที่ 4 นี้คือ การไม่สร้าง “อุษณิষะ” หรือ “พระเกตุมาลา” เหนือพระเศียร ดังปรากฏหลักฐานสำคัญในพระนิพนธ์สุดตวิหัตถิวิธาน ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศ วิทยาลัยกรณ ซึ่งเป็นพระศิษย์หลวงเดิมองค์สำคัญของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อครั้งยังทรงพระผนวชว่าด้วยวิธีกำหนดคิပ်พระสุคต เมื่อ พ.ศ. 2388 ได้ระบุถึงพุทธลักษณะของสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าว่าทรงมีพระเศียรโล้น ไม่มีอุษณิষะ หรือพระเกตุมาลา ดังความในพระบาลีซึ่งเป็นพระนิพนธ์ว่า

“...อปปริปี เจตตุลล สาทัก ๆ อหุทสา โข สุนทริกการทวาโซ พราหมโณ
ภควนตํ อถยตรสมี รุกขมุเล สลีสํ ปารุตํ นิลินนํ ทิสวาน วาเมน
หตุเถน หยุเสลํ คเหตุวา ทกขิเณน หตุเถน กมนทลล คเหตุวา เยน

ภควา เตนุปลงกมิ, อถโข ภควา สุนทรภการทวาช พ
ราหมณ ปทสทเทน สีส วิวริ ฯ อถโข สุนทรภการทวาช
พราหมณ มุณโข อัย ภว มุณทโก อัย ภวนติ ตโต ว ปุน
นิวตติตกาโม อโหสิติ ฯ อัทมิปิ นิทสสน ฯ สเจ โส ภควา
อุพเพธเน ทวาทสทโต หุตวา สีส ปารุโต นิลินโน
สุนทรภการทวาชสส พราหมณสส ปพพโต วีย ปญญ
าเยยย ฯ น โส เตน อุปสงกนโต อสส ฯ น เจว ฯ ตทา หิ
โส อตตโน ภณท์ คเหตุวา ปฏิกคากสญญาย อุปสงกมิต
วา ภควตา ปทสทท สุตวา สีส วิวริเต ต ภควนตํ ทิสวา รุ
ลิตมานโส มุณโขติ อุกโกสิตวา นิวตติตมารุโธ ฯ อิทปิ
จานํ ปญญาย วิจาเรตพพ์ ฯ”

(Variyalongkorn, H.R.H. Prince
1961: 7)

แปลความได้ว่า

“...ในเรื่องนี้ยังมีที่มาสาธกแม้อื่นอีก. “สุนทรภการทวาช
พราหมณ ได้เห็นพระผู้มีพระภาค ผู้ประทับนั่งห่มผ้าคลุม
พระเศียร ณ โคนไม้แห่งใดแห่งหนึ่ง, ครั้นเห็นแล้ว จึงถือ
เศษเครื่องสังเวด้วยมือซ้าย ถือคณโชน้ำด้วยมือขวา เข้า
ไปยังพระผู้มีพระภาค. ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคจึง
เปิดพระเศียร เพราะเสียงฝีเท้าของ สุนทรภการทวาช
พราหมณ” ทันใดนั้น สุนทรภการทวาชพราหมณ จึงกล่าว
ว่า “นี่เป็นคนหัวโล้น, นี่เป็นคนหัวโล้น,” ดังนี้แล้ว แสดง
อาการจะกลับจากที่นั้น แม้นี้ก็เป็นตัวอย่างได้. หากพระผู้มี
พระภาคเจ้านั้น เป็นผู้สูง 12 คอก ทรงห่มผ้าคลุมพระ
เศียร ประทับนั่งแล้ว ก็จะพึงปรากฏแก่สุนทรภการทวาช
พราหมณ ดุจภูเขา. พระองค์ก็จะไม่พึงเป็นผู้อันพราหมณ
นั้นเข้าไปหา. แต่นี้ไม่เป็นเช่นนั้น. เพราะว่าในกาลนั้น

พราหมณ์นั้น ถือเอาภักทของตนเข้าไปใกล้ ด้วย
ความสำคัญว่าเป็นปฏิกาทก (ผู้รับไทยธรรมตามลัทธิของ
ตน), ครั้นพระผู้มีพระภาคสดับเสียงฝีเท้า เปิดพระเคียร
แล้ว, เห็นพระผู้มีพระภาคนั้น ก็มีใจโกรธด่าว่า “คน
หัวโล้น” แล้วเริ่มที่จะกลับ แม้ฐานะนี้ก็พึงพิจารณาด้วย
ปัญญา.”

(Variyalongkorn, H.R.H. Prince
1961: 7 - 8)

แม้พระนิพนธ์เรื่อง “สุคตวิพัตติวิธาน” ก็เน้นความสำคัญเรื่องขนาดพระวรกาย
ของพระพุทธองค์ อันเป็นที่มาของการคิดคำนวณคืบพระสุคต ซึ่งเป็นขนาดและมาตรวัด
ตามพระวินัยนั้น ยังสะท้อนแนวคิดในเรื่องพุทธลักษณะว่า พระพุทธเจ้านั้นมีพระเคียร
โล้น มิได้มีอุษณิষะ หรือพระเกตุมาลาเหนือพระเคียรแต่ประการใด

ที่สำคัญยังปรากฏมีความทรงจำของพระวรวงค์เธอ พระองค์เจ้าประดิษฐวรการ
ที่ทรงเคยรับราชการในกรมช่างหล่อในสมัยรัชกาลที่ 4 และเคยถวายงานมา ได้ทรงเคย
เล่าถวายสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ดังปรากฏความ
ในลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงมีถึง
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ลงวันที่ 19 ธันวาคม พ.ศ.
2477 ความตอนหนึ่งว่า

“...ในข้อที่ตรัสถึงพระพุทธเจ้ามีพระเกตุมาลานั้นก่อน
เพราะได้รับคำบอกของพระองค์เจ้าประดิษฐวรการมา เล่า
ถึงทูลกระหม่อม (รัชกาลที่ 4) ทรงพระดำริพิพากษ์พวนใน
เรื่องพระเกตุมาลา ลงที่ฝ่าพระบาท (สมเด็จพระเจ้า กรมพระ
ยาดำรงราชานุภาพ) จะยังไม่ทรงทราบเรื่องละเอียด โดย
พระราชดำริเห็นว่าไม่ควรมีพระเกตุมาลา ด้วยท่านพระ
อรรถกถาจารย์กล่าวความไว้เกินเหตุ ว่าเพราะทรงอัดพระ
อัสสาสะปัสสาสะบำเพ็ญเพียรเพื่อให้สำเร็จพระโพธิญาณ

ลมจึงดันขึ้นไปบนกระหม่อมทำให้เกิดเป็นต่อมขึ้น
ทุลกระหม่อมไม่ทรงเชื่อว่าจะเป็นได้ หากว่าเป็นจริงหัว
เป็นปมก็นับว่าเป็นลักษณะบุรุษโทษ หาใช้ลักษณะแห่ง
มหาบุรุษไม่ แต่ก็เหตุไฉนพระพุทธรูปที่ทำกันมาเก่า
ก่อน ไม่ว่าประเทศไหนย่อมทำมีพระเกตุมาลาเหมือนกัน
ทรงพระราชดำริสงสัยจนถึงทรงอธิษฐานให้ทรงพระ
สุบินเห็นองค์พระพุทธเจ้าที่แท้จริง ก็ได้ทรงพระสุบิน
สมพระราชประสงค์ แต่ในพระสุบินก็เห็นมีพระเกตุ
มาลาอย่างพระพุทธรูปนั่นเอง ได้ทรงค้นพระสูตรต่าง ๆ
ก็ไม่ปรากฏว่ามีพระเกตุมาลา เช่นในพระสูตรอื่นหนึ่ง
ว่ามีใครต้องการอยากเฝ้าพระพุทธเจ้า หานายหน้า
เฝ้า เวลานั้นพระพุทธเจ้าประทับอยู่กับพระสงฆ์ใน
ธรรมสภา ผู้นำชี้ให้ผู้อยากเฝ้าเข้าใจ ว่าองค์ที่นั่งอยู่ข้าง
เสานั้นและคือพระพุทธเจ้า ตามหลักแห่งสูตรนี้
ทุลกระหม่อมทรงพระวินิจฉัยว่า พระพุทธเจ้าไม่ใช่แต่
ไม่มีพระเกตุมาลาอย่างเดียว ยังปลงพระเกศาเหมือน
ภิกษุสาวกทั้งหลายด้วย จนรู้ไม่ได้ว่าใครเป็นใคร ถึงต้อง
นำชี้ ถ้าหากว่ามีพระเกตุมาลาแล้วจะต้องชี้ทำไม บอก
กันว่าองค์ที่หัวเป็นปมก็แล้วกัน ตกลงในที่สุดจึงทรง
ตัดสินใจไม่ให้ทำพระเกตุมาลา ตามที่ได้ฟังมาดังนี้ เกล้า
กระหม่อมได้ลองนึกถึงว่าจะเขียนเรื่องปฐมสมโพธิ จะ
เขียนพระพุทธเจ้าไม่มีพระเกตุมาลาและไม่มีพระเกศา
จะเป็นอย่างไร ในความคิดเห็นเป็นว่าไม่ได้ จะดูไม่รู้
ว่าใครเป็นใคร แต่ภายหลังมาได้เห็นรูปพิมพ์สมัยใหม่ที่เข
ทำมาแต่อินเดีย ทำรูปพระพุทธเจ้าปลงพระเกศา
พิจารณาดูก็เห็นว่าใช้ได้ ดูรู้เหมือนกันว่าเป็น
พระพุทธเจ้า ด้วยเขาเขียนมีเรื่องประกอบ มีอาการที่

ทำให้ปรากฏอยู่ว่าองค์นั้นเป็นศาสดา...”

(Nuwattiwong, H.R.H. Prince &
Rajanubhab, H.R.H. Prince 1962a:
295 - 296)

นอกจากนี้ ยังปรากฏความในลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงมีถึงสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ลงวันที่ 9 เมษายน พ.ศ. 2483 ความตอนหนึ่งว่า

“...เคยได้ยินพระองค์เจ้าประดิษฐวรการเล่าให้ฟัง ว่า
ทูลกระหม่อม (รัชกาลที่ 4) ไม่โปรดจะให้มีพระเกตุ
มาลา ด้วยพระอรรถกถาจารย์หรืออะไรอธิบายไว้ว่า
พระเกตุมาลานั้นเกิดขึ้นด้วยอำนาจทรงสมาธิ อาจจะ
กลั่นหายใจลงจึงดันขึ้นเบื้องบนทำให้มีพระเกตุมาลา
ทูลกระหม่อมตรัสว่าหัวเป็นปุ่มก็ไปเข้าลักษณะบุรุษ
โทษ ไม่ควรแก่จะเป็นพุทธลักษณะเลย ทรงตรวจพระ
บาลีก็มีเรื่อง แต่ว่าต้องถามกันว่าองค์ไหนเป็น
พระพุทธรเจ้า ต้องบอกกันว่าองค์ที่นี้อยู่หน้าเสา นั้น
แสดงว่าพระพุทธรเจ้าก็เหมือนกับพระสาวก ถ้าพระ
เศียรเป็นปุ่มแล้วก็ต้องบอกกันเช่นนั้นทำไม บอกแต่
ว่าองค์ที่หัวเป็นปุ่มก็แล้วกัน ความสงสัยพระราชหฤทัย
ในข้อนี้ไม่สิ้นสุดลง จนถึงทรงอธิษฐานให้ทรงพระสุบิน
เห็นพระรูปพระพุทธรเจ้าอันแท้จริง ก็ได้ทรงพระสุบิน
เห็นจริง ๆ แต่ก็เห็นพระเศียรมีปุ่มดุจพระพุทธรูปที่ทำ
กันอยู่นั่นเอง ทั้งนี้ไปเข้ารูปอย่างที่ว่าพระบาทตรัส
ประทานวินิจฉัยได้ด้วยความเคยเห็นนั่นเอง ที่สุด
ทูลกระหม่อมก็ทรงหักหัวหักหางเอาไว้ว่าพระเศียรมีปุ่ม
ไม่ได้ เพราะฉะนั้นพระพุทธรูปซึ่งสร้างขึ้นในรัชกาลที่ 4
จึงไม่มีพระเกตุมาลา ความข้อนี้เกล้ากระหม่อมก็เก็บ

เอามาตริตรอง เห็นว่าข้อที่ต้องถามกันว่าองค์ไหนเป็น
พระพุทธรูปเจ้านั้น แสดงว่าพระพุทธรูปก็ปลงพระเกศา
เช่นเดียวกับพระสาวก ถ้าจะทำพระพุทธรูปพระพุทธรูป
เหมือนกับพระสาวกแล้วจะรู้ได้อย่างไรว่าเป็นพระพุทธรูป
ออกจะขัดข้อง แต่ที่หลังได้เห็นรูปสมัยหนึ่งซึ่งเขาเขียน
ปฐมสมโพธิมาแต่อินเดีย เขาเขียนพระรูปพระพุทธรูปก็
ปลงพระเกศอย่างเดียวกับพระสาวก แต่ก็รู้ได้ว่าเป็น
พระพุทธรูป เพราะเรื่องนำไป...”

(Nuwattiwong, H.R.H. Prince &
Rajanubhab, H.R.H. Prince 1962b:
277 - 279)

คำว่า “พระเกตุมาลา” ตามนิยามของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรม
พระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงหมายถึง ส่วนบนขึ้นเหนือพระเศียร ซึ่งแท้จริงแล้วคำว่า
“เกตุมาลา” นั้น มิใช่ส่วนหนึ่งในร่างกายของมหาบุรุษลักษณะ 32 ประการ หรือ
อนุพยัญชนะ 80 ประการ ด้วยเป็นคำที่ไม่เคยมีมาในพระไตรปิฎก แต่เริ่มปรากฏใน
คัมภีร์ชั้นอรรถกถา ดังเช่นคัมภีร์สมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัยปิฎก เวรัญชกัณฑ์
ในเรื่องราวของการสังคายนาครั้งที่ 3 เมื่อครั้งพระเจ้าอโศกมหาราชรับสั่งให้
กาฬนาคราชนิรมิตกายเป็นพระพุทธรูป ด้วยท่านเคยเห็นพระรูปของพระพุทธรูปทั้ง
4 พระองค์ สันนิษฐานว่าสาเหตุที่เคยเห็นพระพุทธรูปองค์คงเป็นเมื่อครั้งที่ทรงลอยถาดริม
ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ดังความในพระคัมภีร์ว่า

“...พระพุทธรูปนั้น ทรงมีพระสิริด้วยพระมหาบุรุษลักษณะ
32 ประการ ประดับแล้วด้วยอนุพยัญชนะ 80 ประการ ซึ่ง
บังเกิดแล้วด้วยอำนาจแห่งบุญอันพรณรายทั่วพระสรีระ
ทั้งสิ้น งดงามด้วยจอมพระเศียรอันเฉิดฉายด้วยพระเกตุ
มาลา...”

(Vinaya Pitaka & Maha-Atthakatha
1993: 79 - 80)

ดังนั้น ในความหมายดั้งเดิมของคำว่า “พระเกตุมาลา” จึงสื่อความหมายถึง “พระรัศมี” หรือ “ฉัพพรรณรังสี” ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า สอดคล้องกับความเป็นจริงที่ว่า เมื่อคัมภีร์ชั้นอรรถกถาฝ่ายเถรวาทนั้น ล้วนแต่งขึ้นในลังกา รูปแบบของพระพุทธรูปลังกาจึงสอดคล้องกับคติความเชื่อคือ พระเศียรของพระพุทธรูปเรียบ ไม่มีส่วนนูนขึ้นเหนือพระเศียร แล้วจึงประดับด้วยพระรัศมี ซึ่งก็คือ “เกตุมาลา” ตามที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถานั้นเอง

หากแต่ในคติมหายานบุรุษลักษณะ 32 ประการ ที่มาในพระสูตรตันตปิฎก ที่ฌนิกาย ลักษณะสูตร ระบุถึงลักษณะสำคัญประการหนึ่งคือ “อุณ्हิสสิส” ซึ่งคณะสงฆ์ไทยมักแปลว่า “มีพระเศียรประดับด้วยกรอบพระพักตร์” ในส่วนนี้คัมภีร์ลิลิตวิสูตร พุทธประวัติฝ่ายมหายาน ระบุว่า “อุษณิษีรัชะ” ซึ่งศาสตราจารย์ ร.ต.ท. แสง มนวิฑูร ได้แปลว่า “มีพระเศียรรูปเหมือนโพกผ้า หรือเหมือนสวมมงกุฏ คือ พระเศียรสูง” (Lalitavistara 2015: 118) ดังนั้นลักษณะมหาบุรุษประการหนึ่งจึงสื่อความหมายถึง มีพระเศียรประดับดังโพกมงกุฎผ้า

ลักษณะของอุณ्हิส หรืออุษณิษะนี้ ที่มีลักษณะเหมือนโพกมงกุฎผ้านั้นได้รับการอธิบายขยายความไว้ในคัมภีร์สุมังคลวลินี อรรถกถาหมอปทานสูตร ที่ว่า

“อุณ्हิสสิโสติ อิทํ ปริปัญณณลาภูตญฺเฏว ปริปัญณสิสํ
จาติ เทว อตถวเส ปฏิจฺจ วุตตํ. มหาปุริสสฺส ทิ
ทกฺขิณณณญฺพิโกโต ปญฺชา ย มลปฺภสํ อุฏฺฐิตฺวา สกลน
ลาภํ ฉาทยมานํ ปุรยมานํ คนฺตฺวา วามกณฺณญฺพิกาย
ปติฏฺฐิตํ, ตํ รณฺโณ พนฺธอุณ्हิสปญฺเฏ วีย วิโรจติ. ... มหาปุ
ริสสฺส ปน อารคเคน วญฺเฏตฺวา ธปิตํ วีย สุปริปัญณํ อุทก
ปฺพุพฺพสทิสํ ลีลํ โหติ.”

แปลความได้ว่า

“บทว่า อุณ्हิสสิโส นี้ท่านกล่าวอาศัยอำนาจประโยชน์ 2
อย่าง คือ ความที่พระนลาฏบริบูรณ์และความที่ พระ
เศียรบริบูรณ์. อธิบายว่า เพราะว่าพื้นพระมั่งสะของมหา
บุรุษนูนขึ้นตั้งแต่หมวกพระกรรณ (จอนหู - ผู้วิจัย) เบื้อง
ขวาปกพระนลาฏทั้งสิ้นเต็มบริบูรณ์ไปจดหมวกพระ

กรรมเบื้องซ้าย. งดงามเหมือนแผ่นอุณ्हิส
เครื่องประดับของพระราชา. ...แต่มหาบุรุษมีพระเศียร
เช่นกับฟองน้ำปริบูรณ์ดีดุม้วนด้วยปลายเข็มตั้งไว้.”

(Sutta Pitaka, Digha Nikaya,
Mahavagga and Maha-Atthakatha
Vol. 2 Section 1 1993: 125)

ลักษณะของอุณ्हิส หรืออุษณ्हิษะ ที่มีรูปแบบเป็นกระเปาะเหนือพระเศียรนี้ เริ่มปรากฏชัดในคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา ที่ว่า “พระเศียรนั้นกลมงามบริบูรณ์มิได้บกพร่อง แลนูนขึ้นเบื้องบนมีฐานตั้งต่อมแห่งน้ำ แลลักษณะทั้งสองรวมเข้าเป็นอันเดียวกันว่ามีพระเศียรประดับด้วยพระอุณ्हิส” (Jinorasa, H.R.H. Prince 1996: 41) สันนิษฐานว่า การอธิบายลักษณะของอุณ्हิสในรูปแบบกระเปาะนูนขึ้นเหนือพระเศียร ในคัมภีร์นั้นเป็นการส่งอิทธิพลถึงรูปแบบอุษณ्हิษะที่พัฒนามาจากมวยผมในศิลปะอินเดีย จนกลายเป็นรูปแบบหนึ่งของพระพุทธรูป แล้วจึงได้รับการอธิบายขยายความในคัมภีร์ที่แต่งขึ้นในชั้นหลัง ๆ ต่อมา

ที่สำคัญ คำว่า “อุณ्हิส” ยังนำไปใช้เรียกในส่วนของพระบรมสารีริกธาตุที่เมื่อถวายพระเพลิงพุทธสรีระแล้วมิได้กระจัดกระจาย ดังที่ปรากฏความในคัมภีร์สุมังคลวิลาสินี อรรถกถาหาปรินิพพานสูตร ที่ระบุถึงพระธาตุ 7 องค์ของพระบรมศาสดาที่เมื่อถวายพระเพลิงพระพุทธรูปแล้วไม่กระจัดกระจาย ประกอบไปด้วย “จตสโสหาฐา, เทว อกขกา, อุณ्हิสสนติ อีมา สตต ธาตุโย น วิปุกีริสุ” (Pali Atthakatha, edition in Thai script, Vol. 5 1992: 346) คือ พระเขี้ยวแก้ว 4 พระรากขวัญ 2 และพระอุณ्हิส 1

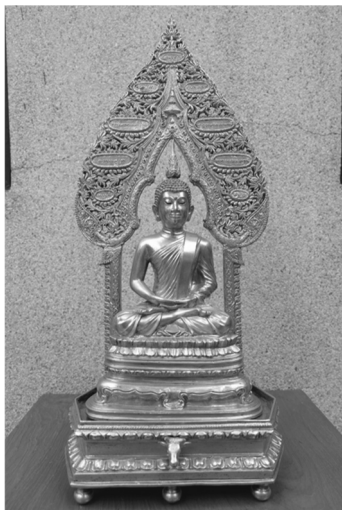
ซึ่งคำว่า “อุณ्हิส” ในที่นี้ พระเถรจารย์ในอดีตมักแปลว่า “กรอบหน้า” จึงสร้างความสงสัยไปว่า กระดูกประเภทใดจึงควรเป็นกระดูกกรอบหน้า

แท้จริงแล้ว หากกระดูกในส่วนที่เรียกว่า “อุณ्हิส” เป็นชิ้นส่วนกระดูกของกะโหลกศีรษะ จึงควรสื่อความหมายถึง กะโหลกด้านบนสุดกลางศีรษะ ตามความหมายหนึ่งของ “อุณ्हิส” ที่แปลว่า “ยอด” เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับชิ้นส่วนกระดูกในร่างกายมนุษย์ จึงมีความเป็นไปได้ว่า “อุณ्हิส” หรือ “อุษณ्हิษะ” เป็นชื่อ

เรียกของกระดูกในส่วนของกะโหลกที่ทางการแพทย์ เรียกว่า บริเวณ vertex นับว่ากะโหลกในบริเวณที่สูงที่สุดของร่างกาย ดังปรากฏในพระพุทธรูปในศิลปะอมราวดีราวพุทธศตวรรษที่ 7 - 9 พบว่าไม่มีการสร้างพระพุทธรูปมีกระเปาะขึ้นเหนือพระเศียร แต่จัดทำเป็นรอยนูนขึ้นมาเล็กน้อย ซึ่งรูปแบบนี้คือ ชั้นบริเวณกะโหลกที่เรียกว่า “อุณหิส” หรือ “อุษณิษะ”

นอกจากนี้ เมื่อนำคำว่า “อุณหิส” ไปใช้เรียกเครื่องราชกกุธภัณฑ์ของพระมหากษัตริย์แล้วนั้น จึงหมายถึง มงกุฎ ตลอดจนกรอบพระพักตร์ ซึ่งเป็นเครื่องนิมิตพินาภรณ์ที่ประดับพระวรกายในส่วนที่สูงที่สุดด้วยเช่นกัน

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญกับประเด็นที่พระพุทธรูปไม่ทำอุษณิษะมาตั้งแต่แรกเริ่มที่ทรงสร้างพระพุทธรูปดั่งกรณีของพระสัมพุทธพรรณีที่สร้างขึ้นตั้งแต่ทรงผนวช เรื่อยมาจนกระทั่งเสด็จขึ้นครองราชสมบัติแล้วโดยมีตัวอย่างที่สำคัญคือพระชัยวัฒน์และพระพุทธรูปประจำพระชนมพรรษาที่สร้างขึ้นเป็นประจำทุกปี และแม้ท้ายที่สุดในช่วงปลายรัชกาลก็ยังโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระนิรันตราย (ภาพที่ 9) ซึ่งไม่โปรดให้ทำอุษณิษะเช่นเดียวกัน ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่าพระพุทธรูปที่ไม่มีอุษณิษะเป็นรูปแบบที่ทรงพระราชนิยมอย่างแท้จริง (Preamkulanan 2015: 166)

ภาพที่ 9
พระนิรันตราย สำหรับวัดบวรนิเวศวิหาร

นอกจากการสร้างพระพุทธรูปไม่มีอุษณิษะหรืออุณหิสเหนือพระเศียรแล้ว พระพุทธรูปที่สร้างขึ้นตามแบบพระราชนิยมในรัชกาลที่ 4 ยังปรากฏรูปแบบต่าง ๆ เพิ่มเติม เช่น เมื่อมีการคำนวณขนาดพระวรกาย ก็สร้างตามขนาดที่คำนวณไว้ ลักษณะสำคัญอีกประการที่ปรากฏสืบมาคือ รูปแบบพระกรรณ ซึ่งเมื่อตรวจสอบกับในพระไตรปิฎกแล้วพบว่า ลักษณะพระกรรณยาวนี้ไม่ปรากฏในคติมหายานบุรุษลักษณะแต่ประการใด พุทธศิลป์ตามแบบพระราชนิยมในรัชสมัยนี้ จึงมีลักษณะพระกรรณสั้นลง ไม่มีติ่งพระกรรณยาว ตามชนบเดิม

ด้วยเหตุนี้ จึงพบสรุปพุทธศิลป์ตามรูปแบบพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประกอบไปด้วย

1. ความเหมือนจริง พระพุทธรูปลดรูปแบบความงามตามอุดมคติลงเป็น พุทธศิลป์ที่มีความเหมือนจริง ทั้งรูปแบบการครองจีวร ตลอดจนรอยริ้วยับและซ้นทับของผ้าที่เกิดขึ้น
2. อุษณิษะ ไม่มีการสร้างอุษณิษะหรืออุณหิสในลักษณะเป็นต่อมขึ้นเหนือพระเศียร
3. พระกรรณ มีลักษณะพระกรรณสั้นเหมือนมนุษย์ทั่วไป ไม่มีติ่งพระกรรณยาวตามความงามในรูปแบบอุดมคติ
4. ขนาดพระวรกาย ตามที่มีการคิดคำนวณขนาดพระวรกายของพระพุทธรเจ้าตามคัมภีร์สุคตวิทวิธาน เพื่อให้มีความใกล้เคียงกับความสูงของพระพุทธรองค์ คือประมาณ 129 มัธยมบุรุษในสมัยพุทธกาล คือประมาณ 2 เมตร จึงไม่ปรากฏพระราชนิยมที่มีการสร้างพระพุทธรูปที่มีขนาดใหญ่ไปกว่านี้

การแปลงพระไพรีพินาศตามแบบพระราชนิยมในรัชกาลที่ 4

จากการบูรณะพระเจดีย์วัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อ พ.ศ. 2550 มีการบูรณะ พระไพรีพินาศด้วยการลอกทอง เพื่อปิดทองใหม่ ในครั้งนั้นจึงพบว่าพระไพรีพินาศนั้นมีการดัดแปลงพุทธศิลป์จากเดิมที่เป็นพระรัตนสัมภพพุทธรเจ้า พระธยานิพุทธรประจำทิศใต้ตามคติมหายาน ตามรูปแบบพระหัตถ์ที่แสดงปางวรมหุทรา หรือปางประทานพร และมีพุทธลักษณะโดยรวมตรงกับพระธยานิพุทธรที่จันทิกะลาสน์ กล่าวคือ มีพระพักตร์กลม พระขนงโค้ง พระเนตรเหลือบลงต่ำ พระนาสิกโด่งเป็นสัน พระโอษฐ์เล็ก มุมพระโอษฐ์

เชิดขึ้นเล็กน้อย พระศอกเป็นปล้องพระกรรณยาว ขมวดพระเกศาเป็นก้นหอยขนาดใหญ่ อุษณิษะขนาดใหญ่ที่มีการดัดแปลงทำเป็นพระรัศมีเปลวด้วยสำริดครอบไว้ มีแผ่นประภามณฑลเรียบทรงกลีบบัวหลังพระเศียร มีแถบกำนรับแผ่นประภามณฑลยาวสอกลงไปจดฐานบัว ครองจีวรห่มเฉียง มีชายจีวรสั้นอยู่เหนือพระถัน มีขอบจีวรพาดผ่านข้อพระกรซ้าย ประทับนั่งขัดสมาธิเพชร (วัชรसनะ) เหนือฐานที่ประดับกลีบบัวคว่ำหงายและมีเกสรบัวประกอบ

รูปแบบสำคัญที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดให้ดัดแปลงพระไพริพินาศจากพุทธศิลป์ในรูปแบบศิลปะชวาภาคกลางตอนปลาย ให้ต้องตามแบบพระราชนิยมในพระองค์ คือ มีพุทธลักษณะถูกต้องตามมหาบุรุษลักษณะ 32 ประการที่ทรงศึกษาสอบทานจากในพระไตรปิฎก โดยเฉพาะในส่วนอุษณิษะขนาดใหญ่ที่มีลักษณะเป็นกระเปาะขึ้นเหนือพระเศียรนั้น จึงทรงพระกรุณาโปรดให้ทำครอบอุษณิษะด้วยโลหะ แปลงให้เป็นพระรัศมี

ลักษณะของครอบอุษณิษะหรือพระรัศมีแปลงนี้ มีลักษณะเป็นเปลวไฟ โดยรอบปลายสอรวมเข้าเป็นพระรัศมีที่ปลายยอด เพื่อเป็นการแปลงพุทธศิลป์ให้ต้องตามแบบพระราชนิยมในพระองค์ (ภาพที่ 10)

ภาพที่ 10

เปรียบเทียบพุทธลักษณะพระ
ไพริพินาศ และพระพุทธรูป
ที่จันทิกะลาลัน

(Source: New York Public Library
1930 - 1969)

นอกจากนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงพระกรุณาโปรดให้สร้างแก่งประดิษฐานพระไพรีพินาศบริเวณทิศเหนือของลานประทักษิณชั้นบนของพระเจดีย์วัดบวรนิเวศวิหาร ดังนั้นเมื่อนำพระไพรีพินาศเข้าประดิษฐานในแก่งแล้ว พระไพรีพินาศจักหันพระพักตร์ลงเบื้องทิศใต้ อันเป็นทิศตามคติของพระรัตนสมัฆพุทธเจ้า พระธยานิพุทธที่แสดงปางวรมุทธานั้น จักประดิษฐานหันพระพักตร์ไปทางทิศใต้เสมอ ประเด็นนี้จึงมีความเป็นไปได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีความรู้ในเรื่องพระพุทธรูปในคติมหายานมาแล้วด้วยเช่นกัน

บทสรุป

พระไพรีพินาศเป็นพระพุทธรูปสำคัญที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงได้รับทูลเกล้าฯ ถวายมาแต่ครั้งยังทรงพระผนวชครองวัดบวรนิเวศวิหาร ในช่วงเวลาที่ทรงแคล้วคลาดจากอริราชศัตรูที่มุ่งปองร้ายมาโดยตลอด จึงพระราชทานนามพระพุทธรูปองค์นี้ว่า “พระไพรีพินาศ”

พระไพรีพินาศนี้มีรูปแบบพุทธลักษณะต้องตรงกับพระพุทธรูปประดับในซุ้มจระนำยอดวิมานของจันทิกะลาสน์ กำหนดอายุในสมัยชวาภาคกลางตอนปลาย ภายหลังเมื่อมีผู้นำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดให้มีการดัดแปลงพุทธลักษณะให้ต้องตามแบบพระราชนิยม คือ คติมหายานบุรุษลักษณะ 32 ประการ ด้วยการแปลงอุษณิষะให้กลายเป็นเปลวพระรัศมี แล้วนำขึ้นประดิษฐานภายในแก่งบนลานประทักษิณชั้นบนของพระเจดีย์วัดบวรนิเวศวิหาร เพื่อให้พระไพรีพินาศผินพระพักตร์ไปทางทิศใต้ ตามรูปแบบของพระไพรีพินาศ ที่พระหัตถ์แสดงปางประทานพร ตรงกับคติที่พระรัตนสมัฆพุทธเจ้า เป็นพระธยานิพุทธประจำทิศใต้

References

- Bhikkhu, A. (2015 November 19). *013 Buddha, Candi Sewu, Central Java, 9th*. Retrieved April 12, 2022, from <https://www.flickr.com/photos/anandajoti/23464303626/in/album-72157661826400021/>.
- Chulalongkorn, His Majesty King. (1908). *เรื่องวัดสมอราย อันมีนามว่า ราชอิวาศ* [History of Wat Rajadhivas]. Phranakorn: Bamrungnukunkit.
- Jinorasa, P, H.R.H. Prince. (1996). *ปฐมสมโพธิกถา* [The Buddha Life's Story]. Bangkok: Fine Arts Department.
- Jordaan, R. (1998). The Tara temple of Kalasan in Central Java. *Bulletin de l'École française d'Extrême-Orient*, 85(1), 163 - 183.
- Lalitavistara, The Buddha Life's Story Thai Version*. (2015). Bangkok: Amarin Printing & Publishing.
- New York Public Library. (1930 - 1969). *Kalasan, candi*. Retrieved April 12, 2022, from <https://digitalcollections.nypl.org/items/510d47dc-9b13-a3d9-e040-e00a18064a99>.
- Nuwattiwong, N, H.R.H. Prince & Rajanubhab, D, H.R.H. Prince. (1961). *สาส์นสมเด็จ เล่ม 5* [The Literary Work Prince Narisara Nuwattiwong and Prince Damrong Rajanubhab, Vol. 5]. Phranakorn: Gurusabha.
- Nuwattiwong, N, H.R.H. Prince & Rajanubhab, D, H.R.H. Prince. (1962a). *สาส์นสมเด็จ เล่ม 4* [The Literary Work Prince Narisara Nuwattiwong and Prince Damrong Rajanubhab, Vol. 4]. Phranakorn: Gurusabha.
- Nuwattiwong, N, H.R.H. Prince & Rajanubhab, D, H.R.H. Prince. (1962b). *สาส์นสมเด็จ เล่ม 17* [The Literary Work Prince Narisara Nuwattiwong and Prince Damrong Rajanubhab, Vol. 17]. Phranakorn: Gurusabha.
- Pali Atthakatha, edition in Thai script, Vol. 5*. (1992). Bangkok: Mahamakut Raja Vidhyalaya.

- Praphanphong, N, H.R.H. Prince. (2013). *โคลงลิลิตสุภาพมหาราชคุณานุสรณ์* [The Poetry of Remembrance of His Majesty King Mongkut]. Bangkok: Wat Bovoranives Vihara.
- Preamkulanan, P. (2015). *ศิลปกรรมในพระราชประสงค์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว* [Art from the royal intention of King Mongkut]. (Doctor's thesis, Graduate School, Silpakorn University).
- Saising, S. (2013). *พระพุทธรูปในประเทศไทย: รูปแบบ พัฒนาการ และความเชื่อของคนไทย* [Buddha statues in Thailand: Style, Development, and Beliefs of Thai people]. Bangkok: Department of Art History, Faculty of Archaeology, Silpakorn University.
- Sumjinda P. (2014). *ถอดรหัสพระจอมเกล้า* [King Mongkut's Code]. Bangkok: Matichon.
- Sutta Pitaka, Digha Nikaya, Mahavagga and Maha-Atthakatha Vol. 2 Section 1.* (1993). Bangkok: Mahamakut Raja Vidhyalaya.
- Vajirananavarorasa, H.R.H. Prince & Rajanubhab, D, H.R.H. Prince. (1961). *ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร* [The Legend of Wat Bovoranives Vihara]. Phranakorn: Mahamakut Raja Vidhyalaya.
- Variyalongkorn, P, H.R.H. Prince. (1961). *สูตรวัดถ้ำถิวิธาน วิธีกำหนดคืบพระสูตร* [Sugatavidatthividhana: The Process of measuring in Buddhism]. Phranakorn: Mahamakut Raja Vidhyalaya.
- Variyalongkorn, P, H.R.H. Prince. (1991). *ขอมและไทยโบราณ อักษรจารึกในเสาศิลา ณ เมืองสุโขทัย และอภินิหารการประจักษ์* [Ancient Khmer and Thai in Stone Manuscript at Sukhothai and The Supernatural Story of King Mongkut]. Bangkok: Khanaanukammakan Moradok hong Chat.
- Vinaya Pitaka & Maha-Atthakatha Vol. 1 Section 1.* (1993). Bangkok: Mahamakut Raja Vidhyalaya.